

ՀԵՏԱՌԴԵՌՆԻՍԱԿԱՆ
ԱՌԱՆՁՆԱՀԱՏՎՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԴՐՍԵՎՈՐՈՒՄԸ
ՕՐՀԱՆ ՓԱՄՈՒՔԻ «ՍԵՎ ԳԻՐՔ» ՎԵՊՈՒՄ

Բանալի բառեր (Keywords). հետմոդեռնիզմ, թուրք գրականություն, Արևելք և Արևմուտք, սուֆիական միստիցիզմ

Ինչպես համաշխարհային գրականության, այնպես էլ թուրք գրականության մեջ XX դարի վերջին սկսում է գերիշխող դիրքեր գրավել հետմոդեռնիստական ուղղությունը: Հետմոդեռնիզմի տեսությունը նաև ձևավորվել է ժամանակակից փիլիսոփայության ամենագոյեցիկ ներկայացուցիչներից մեկի՝ Ժակ Դերրիդայի¹ հայացքների ազդեցությամբ:

Հետմոդեռնիստական գրականության մեջ իր ուրույն տեղն ունի ժամանակակից թուրքական գրականության ամենահայտնի գրողներից մեկը՝ Օրհան Փամուքը, ում ստեղծագործությունները թարգմանվել և հրատարակվել են աշխարհի ավելի քան հինգ տասնյակ լեզուներով:

Փամուքի գրականությունն արտացոլում է Թուրքիայի ներքին կյանքը, Արևելքի և Արևմուտքի, իսլամի և քրիստոնեության, ավանդապահության, հետամնացության և առաջադիմության հակամարտությունը: Իր ստեղծագործություններում գրողն կիրառում է արևմտյան գեղագիտական ու փիլիսոփայական հայեցակարգեր, արևելյան գեղարվեստի սկզբունքները, մեծ տեղ է տալիս սուֆիական միստիցիզմին, այլաբանությունների, համեմատությունների և հակադրությունների միջոցով փորձում է ընդհանրացնել իսլամի և քրիս-

¹ Ժակ Դերրիդա (1930- 2004) ֆրանսիացի փիլիսոփա: Հայտնի է դարձել իր երեք աշխատությունների՝ «Չայնը և ֆենոմենը», «Գիր և տարբերակում» և «Քերականագիտություն» հրապարակումից հետո (1967 թ.):

տոննության, Արևմուտքի և Արևելքի կրոնափիլիսոփայական, գեղագիտական եւ կենսահայեցողական մոտեցումներն ու սկզբունքները:

Ֆերիթ Օրհան Փամուքը ծնվել է 1952 թ. հունիսի 7-ին Ստամբուլի հայտնի Նիշանթաշը թաղամասում, բազմանդամ և բարեկեցիկ ընտանիքում: Ուսանել է ամերիկյան «Robert College»-ում, այնուհետև ընդունվել Ստամբուլի տեխնիկական համալսարան, քանի որ ծնողները ցանկանում էին, որ նա դառնար ճարտարագետ: 3 տարի հետո, սակայն թողել է ուսումը և ընդունվել Ստամբուլի համալսարանի լրագրության ֆակուլտետ, որն ավարտել է 1977 թ.:

Օրհան Փամուքը սկսել է ստեղծագործել երիտասարդ տարիքում, թեպետ նրա ընտանիքը չէր խրախուսում այդ զբաղմունքը: Նրա առաջին իսկ ստեղծագործությունն արժանանում է Թուրքիայի առաջատար պարբերականներից մեկի՝ «Միլլիյեթի» կողմից մրցանակի: Իսկ «Խավար և լույս» (Karanlık ve Işık) վերնագիրը կրող վեպը 1982թ. լույս տեսավ «Ջևդեթ բեյը և նրա որդիները» (Cevdet Bay ve Oğulları) վերնագրով և արժանացավ Թուրքիայում տպագրության ասպարեզում ամենահեղինակավոր «Օրհան Քեմալի վեպի մրցանակին»: Դրան հաջորդած տասը տարիների ընթացքում Օրհան Փամուքը դարձավ Թուրքիայի ամենահայտնի գրողներից մեկը և արժանացավ բազմաթիվ ազգային ու միջազգային մրցանակների:

Հեղինակի առաջին ստեղծագործությունը, որը նրան միջազգային ճանաչում բերեց, «Սպիտակ ամրոցն» էր (Beyaz Kale, 1985), որը մի վենետիկցի ստրուկի և օսմանցի գիտնականի հարաբերությունների ու ընկերության մասին է: Վեպը շատ արագ լայն տարածում է գտնում² նաև շնորհիվ անգլերեն ապա և այլ եվրոպական լեզուներով թարգմանության:

² Almond I., *The new Orientalists: postmodern representations of Islam from Foucault to Baudrillard*, New York, 2007, p. 111.

1985թ. արդեն ճանաչում ունեցող Օրհան Փամուքը մեկնում է ԱՄՆ՝ Նյու Յորք և տեղի Քոլումբիայի համալսարանում աշխատում որպես «հրավիրյալ գիտնական» (visiting scholar):

Փամուքի ստեղծագործությունների շուրջ օրեցօր աճող հետաքրքրությունը էլ ավելի է բորբոքվում 1990թ. «Սև գիրքը» (Kara kitap) վեպի հրատարակումից հետո: Ի դեպ, այս ստեղծագործության, որի գլխավոր հերոսներից մեկը Ստամբուլ քաղաքն է, մեծ մասը Փամուքը գրել է ԱՄՆ-ում եղած ժամանակ³: 1991-ին գրողն առաջին փորձն է կատարում կինոյի ոլորտում՝ դառնալով ռեժիսոր Օմեր Քավուրի⁴ «Թաքնված դեմքը» ֆիլմի սցենարի հեղինակը: 1994 թ. հրատարակված «Նոր կյանք» (Yeni Hayat) համարվում է թուրքական գրականության ամենից հաճախ կարդացված վեպերից մեկը⁵, իսկ 1998 թ. հրատարակված «Իմ անունը Կարմիր է» (Benim Adım Kırmızı) վեպի համար 2003 թ. հունիսի 14-ին գրողն արժանացավ գրականության ոլորտում ամենահեղինակավոր մրցանակներից մեկին՝ Միջազգային դուրիմյան մրցանակին (IMPAC):

2002թ. տպագրված «Ձյուն» վեպը, որի գործողությունները մեծ մասամբ տեղի են ունենում Կարսում և որի դեպքերի առանցք է ընտրված քաղաքական իսլամի խորհրդանիշ կանացի գլխաշորը, 2004 թվականին ճանաչվել է լավագույն 10 գրքերից մեկը՝ ըստ New York Times Book Review-ի, իսկ 2005թ. Ֆրանսիայում արժանացել է ամեն տարի հանձնվող «լավագույն օտարալեզու վեպ» մրցանակին: 2003թ. Փամուքը հրատարակեց իր «Ստամբուլ. հուշերի քաղաք» գիրքը, որը

³ <http://www.biyografi.info/kisi/orhan-pamuk>

⁴ Օմեր Քավուրը (Ömer Kavur (1944- 2005)) շուրջ երկու տասնյակ ֆիլմերի ռեժիսոր է: Նրա «Թաքնված դեմքը» ֆիլմը ներկայացվել է Կաննի կինոփառատոնին 2006 թ.:

⁵ <http://www.biyografi.info/kisi/orhan-pamuk>

գրողի վաղ շրջանի ինքնակենսագրական բնույթի հուշերն են Ստամբուլի մասին: Այս գրքի համար ևս գրողը 2005թ. պարզևատրվեց «Խաղաղության մրցանակով» Գերմանացի հրատարակիչների միության կողմից, իսկ անգլիական «The Independent» նրան ընտրեց գրականության ոլորտում տարվա մարդ:

Մակայն Օրհան Փամուքի մրցանակներ ստանալու հաղթարշավի գագաթնակետը 2006 թվականի հոկտեմբերի 12-ին գրականության ասպարեզում Նոբելյան մրցանակի արժանանալն էր:

Նկատենք նաև, որ արդեն 1990-ականների կեսերին Օրհան Փամուքը սկսում է ցուցաբերել հասարակական ակտիվություն և իր հարցազրույցներում, հոդվածներում ու ելույթներում անդրադառնալ Թուրքիայի համար ցավոտ որոշ հարցերի, օրինակ՝ մարդու իրավունքներին, խոսքի ազատությանը, կանանց խնդիրներին և այլն: Գրողի քաղաքացիական պահվածքի կարևոր հանգրվաններից էր 1998 թվականի դեկտեմբերը, երբ Փամուքը հրաժարվեց Թուրքիայում իրեն շնորհված «Ազգային գրող» մրցանակից՝ ի նշան բողոքի կառավարության՝ քրդերի նկատմամբ վարած քաղաքականության:

2005թ. Օրհան Փամուքը շվեյցարական ամսագրերից մեկում հանդես եկավ ադմկահարույց հայտարարությամբ ասելով. «Թուրքիայում սպանվել է 1 միլիոն հայ և 30 հազար քուրդ և ոչ ոք ինձնից բացի չի համարձակվում այդ մասին խոսել»: Իհարկե կարճ ժամանակ անց նա որոշակի սրբագրում արեց իր հայտարարության մեջ, սակայն դա ստիպեց շատերին մինչ օրս էլ կարծել, թե Փամուքը հրապարակավ ճանաչեց Հայոց ցեղասպանությունը:

Ինչպես նշվեց, «Մն գիրք» վեպը գրողի ամենահայտնի ստեղծագործություններից է և հայտնի գրականագետ Վ.

Էնդրյուլի բնորոշմամբ. «Այն հետմոդեռնիստական վեպ է, որը մեզ տեղավորում է հետմոդեռնիստական պայմանների մեջ: Եվ եթե այն հաջողություն ունի, դա մեծմասամբ պայմանավորված է նրանով, որ մենք արդեն գիտենք այդ վայրը և դրա մեջ ճանաչում ենք մեր փշրված հոգու մասնիկները»⁶:

«Եղիբ այնպիսին, ինչպիսին կաս» արտահայտությունը «Սև գիրք» վեպի ամենահաճախ կրկնվող տողերից մեկն է և այն բանաձևն ու առանցքը, որի շուրջ Օրհան Փամուքը կառուցում է իր հետմոդեռնիստական ստեղծագործությունը, որը, ըստ էության, անձի փնտրտուքի մի գործընթաց է ներկայացնում: Գրքի գլխավոր հերոսը ստամբուլցի երիտասարդ իրավաբան Գալիփն է, ով առավոտյան արթնանում է և նկատում, որ իր կինը՝ Ռյույան (թարգմանաբար «երագ») լքել է իրեն: Դիպաշարի ամբողջ ընթացքում Գալիփը փորձում է գտնել Ռյույային: Իրադարձությունները ծավալվում են այդ փնտրտուքի շրջանակներում, որը բնորոշ է հետմոդեռնիստական գրականությանը: Պատահում է այնպես, որ կնոջ հետ միաժամանակ անհասկանալի պայմաններում անհետանում է նաև Գալիփի ավագ եղբայրը՝ Ջելալը, որը «Միլլի-յեթ» թերթի հայտնի լրագրողներից է: «Սև գրքի» գլխավոր կերպարներին՝ Գալիփին, Ռույային և Ջելալին, միավորում է միակողմանի արյունակցական կապը: Գալիփը, երկու անհետացումների միջև կապ տեսնելով, փորձում է գտնել Ջելալին և այդ կերպ գտնել նաև Ռյույային: Հերոսը փորձում է նմանվել Ջելալին, անել այն, ինչ կաներ եղբայրը, անգամ շարունակում է նրա լրագրողական գործը, հագնվում նրա նման, քնում ավագ եղբոր մահճակալին՝ հույս ունենալով այդ կերպ գտնել վերջինիս⁷: Սրանից կարելի է անել այն հետևությունը,

⁶ Andrews W. G., *The Black Book and Black Boxes: Orhan Pamuk's Kara Kitap, Edebiyat*, Malaysia, 2000, Vol. 11, p. 128.

⁷ Ի դեպ, նույն կերպ է վարվում ժամանակակից իրանական կինեմատոգրաֆիայի ամենահայտնի դեմքերից ռեժիսոր և սցենարիստ Մոհսեն Մախամադի (ծնվ. 1959թ.) հերոսուհին «Լուրջուն» ֆիլմում, երբ կորցնե-

որ ինչպես Գալիփը, այնպես էլ Ջելալը հավասարապես գրքի գլխավոր հերոսներն են, քանի որ վերջինս երիտասարդ իրավաբանի ալտեր-էգոն⁸ է, այն մարդն է, ում նա նմանվում է կամ ձգտում է նմանվել: Այսպես, նկարագրվում է, թե ինչպես Գալիփը, նայելով հայելու մեջ, իրեն նմանեցնում է սպիտակ թղթի, որն ամբողջությամբ կանաչ թանաքով է ներկված, իսկ մինչ այդ գրքում ասվում է, որ Ջելալը գրում էր բացառապես կանաչ գույնով⁹: Փամուքն այստեղ կիրառում է իր սիրելի գույների սիմվոլիկայի վրա կառուցած այլաբանությունը: Կամ երբ Գալիփը Ջելալի անվան տակ գրած իր հոդվածները ներկայացնում է խմբագրատուն, տեղի աշխատակիցներից մեկը հարցնում է ակնոցավոր իրավաբանին, թե արդյոք նա կրում է Ջելալի ակնոցները, ինչը Գալիփը հերքում է¹⁰: Այստեղ ակնարկն այն է, որ Գալիփը սկսել է նայել աշխարհին ինչպես իր ալտեր-էգոն: Գալիփը միառժամանակ Ջելալի տանն ապրելուց հետո վերադառնում է արդեն իր տուն և նրա զարմանքին սահման չի լինում, երբ իրենց բակի շունն առաջին անգամ հաչում է իր վրա¹¹. դրանով Փամուքը կրկին ակնարկում է, որ հերոսը սկսել է ապրել այլ մարդու կերպարով, և անգամ շունն է դա նկատում: Որոշ ժամանակ անց ինքը Գալիփը սկսում է իրեն Ջեմալ կոչել¹² և իրեն բավական լավ զգալ այդ կերպարում¹³:

լով կույր տղային՝ ֆիլմի գլխավոր հերոսին, որին ինքը պիտի ուղեկցեր, նա փակում է աչքերը և առաջնորդվելով միայն իր լսողական զգայարանով՝ հասնում է ճիշտ այնտեղ, որտեղ կանգ էր առել տղան:

⁸ Alter ego- «մեկ ուրիշ ես» ժամանակակից դասական գրականության սիրված պոմոններից է, երբ երկու պերսոնաժները լրացնում են միմյանց: Իրավաբանական այս տերմինը մտել է շրջանառության մեջ XIX դարի սկզբներին Բսպանիայում:

⁹ Pamuk O., Kara Kitap, İstanbul, 1991, s. 310.

¹⁰ Նույն տեղում, էջ 305:

¹¹ Նույն տեղում, էջ 407:

¹² Նույն տեղում, էջ 208:

¹³ Նույն տեղում, էջ 209:

Փամուքն օգտվել է փիլիսոփայական մտածողության ռեֆլեքսիվ¹⁴ տիպից, որը լայնորեն կիրառել է ռուս դասական Ֆ. Մ. Դոստոևսկին, ով, ի դեպ, Փամուքի ամենասիրելի գրողներից է: Այդ մեթոդի միջոցով հեղինակն ընդլայնել է հերոսի հնարավորությունների շրջանագիծը՝ տալով կերպարին որոշ ազատություններ: Այսինքն՝ հեղինակը հեռու է մնացել նկարագրություններից՝ հերոսի անձին խորհուրդ և գաղտնիք հաղորդելով: Օրինակ՝ Օսկար Ուայլդի «Դորիան Գրեյի դիմանկարը» վեպի գլխավոր հերոսի՝ Դորիան Գրեյի մասին հեղինակը տալիս է հարուստ բնութագիր և նկարագրում ամբողջապես՝ ընթերցողի համար կերպարը դարձնելով ավելի հասկանալի: Իսկ ահա Փամուքը Գալիփին ընդհանրապես չի բնութագրում՝ թողնելով նրան ազատ իր կերպարի մեջ: Կարծում ենք, այս կերպ հեղինակն ընթերցողին հուշում է, որ Գալիփը ոչ թե անհատականություն է կամ առանձին անհատ, այլ ընդհանրական կերպարի մարմնավորում, ով փորձում էր գտնել իր երազը (Ռյույան) և այդպես էլ չի գտնում:

«Մն գիրք» վեպի վերջում՝ հանգույցում գրողը ցույց է տալիս, որ Գալիփն ի վերջո գտնում է Ջելալին և Ռյույային, սակայն սպանված: Այստեղ հատկանշականն այն է, որ սպանություն կատարող հանցագործը ատրճանակից 4 փամփուշտ էր արձակել սպանվածների ուղղությամբ, որոնցից մեկը դիպել էր Ջելալին, մեկը՝ Ջելալի ծոցագրպանի կանաչ գրչին (որի մասին արդեն նշվել է), մեկը՝ Ռյույային, վերջինն էլ՝ նրանց ետևում գտնվող մզկիթի պատին: Այս բոլոր տարրերը իրենց հերթին որոշակի խորհրդանշաններ են և իրենց մեջ պարունակում են հստակ այլաբանական երանգներ: Մա-

¹⁴ Ռեֆլեքսիան լատիներենից թարգմանաբար՝ reflexio-դարձ դեպի հետ փիլիսոփայական մտածողության տեսակ է, որն ուղղված է սեփական նախադրյալների գիտակցմանն ու հիմնավորմանը, որը պահանջում է գիտակցության անդրադարձը ինքն իրեն:

կայն միակ հստակ բանն այն է, որ Գալիփը, կամ, այլ կերպ ասած, հավաքական կերպարը այդպես էլ չգտավ իր Ռյույա-յին, իր երագը:

Այսպիսով՝ կարող ենք ասել, որ Օրհան Փամուքի «Սև գիրքը» թուրքական հետմոդեռնիզմի կարևոր և առաջին ստեղծագործություններից է, որն իր մեջ պարունակում է հետմոդեռնիզմի քառտիկ բնույթի բազմաթիվ առանձնահատկություններ, իսկ դեպքերի ետնաբեմում Արևելք-Արևմուտք քաղաքական և մշակութային բախման հստակ ուրվագծումն է:

THE MANIFESTATION OF POSTMODERN PECULIARITIES IN ORHAN PAMUK'S NOVEL "THE BLACK BOOK"

Sahakyan Gevorg
(summary)

At the end of 20th century postmodern tendency settled predominant position both in world literature and Turkish literature. Orhan Pamuk who is considered to be one of the most outstanding Turkish contemporary writers has his prevalent role in postmodern literature. His literary works has been translated and published more than 50 languages. "The Black Book" novel is one of the most famous books of Orhan Pamuk which contains in it various postmodern peculiarities of chaotic character. Behind the events is the political and cultural relevant sketching between East and West.